

ТВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ТРАНСЛЯЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Світлана Гура,

*КЗ «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» ЗОР*

Микола Ляхович,

*ГО «Товариство сприяння
обороні України»*

В умовах російсько-української війни актуальним є питання формування національної самоідентичності української молоді, оскільки це стратегічна передумова збереження української державності, суспільної єдності та національного розвитку країни надалі. Художньо-історичні твори Євгена Наконечного, Юрія Горліс-Горського, Євгена Куртяка, Івана Багряного можуть бути інструментами національного відродження, формування самоідентичності та глибокого розуміння національних цінностей, ефективно сприяти формуванню національних цінностей у сучасної молоді, яка через літературу глибше пізнає себе, усвідомлює свою національну ідентичність і на літературно-історичних прикладах розуміє зв'язок поколінь, вчиться захищати як свої ідеали, так і свою державу.

Ключові слова: національні українські цінності, ідентифікація, оборонна свідомість, художньо-історичні твори, здобувачі освіти.

Постановка проблеми. З початку неоголошеної війни росії проти України у 2014 році, а тим паче після повномасштабного вторгнення армії рфії на територію України, виняткової актуальності набуває питання формування національної самоідентичності української молоді, оскільки це стратегічна передумова збереження української державності, суспільної єдності та національного розвитку країни надалі.

В умовах війни громадянське становлення особистості вимагає не абстрактного патріотизму, а глибоко пережитого усвідомлення: ким я є, до якого народу належу, які цінності відстоюю. Відчути себе українцями не формально, а як частини української нації, з її історією, мовою, цінностями та відповідальністю, – це те, що дає молодій людині внутрішню силу й орієнтири в добу випробувань. Саме така молодь має більшу готовність до спротиву

як зовнішньому ворогові, так і внутрішнім загрозам, що підривають національну єдність.

В умовах, коли імперські наративи спочатку Російської імперії, а потім Радянського союзу намагалися породжувати в українцях почуття власної меншовартості, а сучасна росія активно веде інформаційну війну, яку супроводжує нав'язування чужих ідентичностей, надзвичайно важливо навчити молодь розрізняти фальшиві цінності, розпізнавати пропаганду, фейки та знаходити свою опору у власній історії, мові, символах, героях, оскільки молодь зі сформованою національною ідентичністю – це не лише майбутнє країни, це її захист, її теперішнє.

Мужній опір доблесних Збройних Сил України у російсько-українській війні змусив увесь світ з повагою ставитися до України. Та найголовніше підштовхнув до національного самопізнання, яке в мирний час залишалося переважно сплячим. Формування самоідентичності – це не тільки вивчити факти, це відчувати себе частиною свого народу, глибоко перейнятися його духом та зрозуміти свою відповідальність за його подальшу долю. Ось чому важливо саме зараз працювати над цим як ніколи наполегливо.

Художньо-історична література завдяки глибокому емоційному зануренню в життєві колізії героїв зможе допомогти сучасній молоді краще усвідомити історичний зв'язок поколінь, зрозуміти національні цінності, за які українці воліли загинути, але не поступитися, щоб передати нащадкам ідеї незалежної та вільної України. Тож використання художніх творів у вихованні молоді допоможе не лише доторкнутися до своєї історії, а й краще зрозуміти себе як частину певної спільноти, формуючи особисту самоідентичність і глибше усвідомлюючи національні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні за останні роки зростає увага науковців до проблеми ідентичності, особливо в контексті війни, та її впливу на молодь. Проблема формування національних цінностей в Україні також є предметом активного наукового дослідження в різних галузях гуманітарного знання. Так, дослідження А. Редькіної, О. Висоцької, О. Антонової, Р. Сойчук, К. Лісовської, О. Черниш свідчать про активний науковий інтерес до проблеми формування національних цінностей в Україні,

особливо в контексті освіти, культури та патріотичного виховання. Вони підкреслюють важливість національної ідентичності та свідомості для розвитку українського суспільства. Результати аналізу наукової та методичної літератури переконують у багатоаспектності й актуальності порушеної проблеми, накопиченні значного досвіду, однак виокремленню конкретної художньої літератури під конкретні національні цінності України як емоційного фактора, що сприятиме формуванню української ідентичності, не приділено достатньої уваги.

Мета статті – розглянути чотири конкретні твори українських письменників Євгена Наконечного, Юрія Горліс-Горського, Євгена Куртяка, Івана Багряного, які допоможуть сучасній молоді глибше зрозуміти важливість чотирьох найголовніших національних цінностей України: соборності, самобутності, волі та гідності.

Виклад основного матеріалу. З 2024 року запроваджується нова модельна програма викладання предмета «Захист України» для 10–11 класів, головна мета якої сформувати оборонну свідомість у здобувачів освіти, розуміння, що кожен українець має боротися за незалежність рідної країни: хтось опанує військові спеціальності і піде захищати країну зі зброєю в руках, а хтось буде працювати, донатити, волонтерити, і це буде його вклад у підтримку Збройних Сил України [4]. Формування оборонної свідомості неможливе без опори на національні цінності.

У Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» зазначається, що «суспільно-державні (національні) цінності України є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави».

Основними суспільно-державними (національними) цінностями України є:

- 1) соборність – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян України незалежно

- від національності та віросповідання, спрямована на утвердження справжнього суверенітету і незалежності України, побудову процвітаючої демократичної національної держави;
- 2) самобутність – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою;
 - 3) воля – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи;
 - 4) гідність – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві (стаття 6) [4].

Знання національних цінностей України ще не робить молоду людину патріотом. Важливо відчувати, переосмислити, присвоїти (інтеріорізувати) національні цінності, вибудувати на національних цінностях власний світогляд, і лише тоді можна стверджувати, що відбулася самоідентифікація. Художньо-історичні твори можуть відіграти надзвичайно важливу роль у формуванні самоідентичності й усвідомленні національних цінностей (рис. 1).

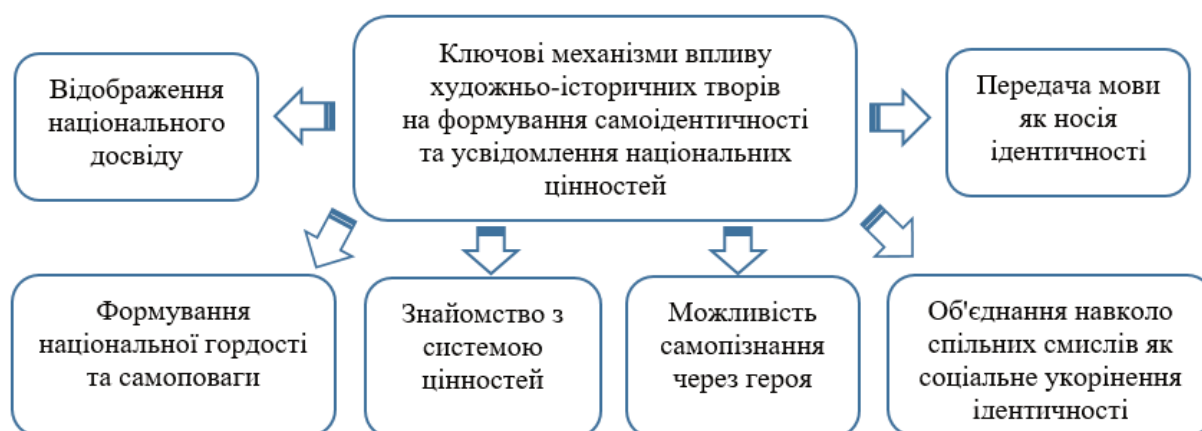

Рис. 1. Ключові механізми впливу художньо-історичних творів на формування самоідентичності й усвідомлення національних цінностей

Художня література є потужним засобом впливу на внутрішній світ людини, оскільки через слово, образ, сюжет вона відкриває глибини національного духу, знайомить із культурними традиціями, мораллю, світоглядом народу. Завдяки літературі людина може краще зрозуміти себе як частину української спільноти, формуючи особисту самоідентичність і глибше усвідомлюючи українські національні цінності.

Саме література через емоційне проживання подій дозволяє читачу відчувати біль утрат, гідність спротиву, радість перемог, які переживали попередні покоління. Це сприяє тому, що такий досвід формує відчуття приналежності до спільної історії, пробуджує гордість за свій народ і бажання зберігати пам'ять про нього.

Літературні образи є носіями національного характеру, в українців він сильний, вольовий, морально стійкий. Разом з героєм емоційно проживаючи його життя, читач мимоволі відчуває, що стає спадкоємцем цих рис. І це сприяє формуванню позитивної самооцінки та гордості за свій народ, свою приналежність до нього.

Надважливим чинником є мова, оскільки вона дозволяє «відчувати» мовну культуру народу, її мелодику, символіку, асоціації; мова, що стає не лише засобом спілкування, а частиною особистої ідентичності.

Художньо-історичні твори є й джерелом передачі цінностей, які є основою національного світогляду та змальовують риси характеру, що притаманні українцям: любов до свободи та незалежність, працьовитість, духовність і моральність, гостинність і щирість, толерантність і добросусідство, співчутливість і взаємодопомога, повага до родини та традицій, творчість і пісенність, гідність і стійкість, віра в добро і справедливість. Таким чином утверджується система цінностей, яка єднає покоління.

Література надає і можливість самопізнання читачам, оскільки читач мимоволі співпереживає головним героям, ідентифікує себе з ними, порівнює свої вчинки з їхніми, запитує себе: «Як би я вчинив на місці героя?», що допомагає зрозуміти себе, своє місце в суспільстві, свою відповідальність перед історією.

І як підсумок, спільне читання й обговорення літературних творів у родині, у школі, у колі однолітків – це об'єднує молодь

навколо спільних смислів, це формує культурну спільноту, у якій національні цінності стають живими і зрозумілими, а не просто задекларованими.

Однак сучасна молодь у своїй переважній більшості не схильна багато читати. На жаль, доступність цікавої і розважальної інформації завдяки гаджетам не спонукає до читання великих літературних творів. Саме тому доцільно запропонувати всього чотири художньо-історичні книжки (по одному твору на кожную національну цінність), але які справді демонструють незламних велетів українського духу (хоч це звичайні люди) та занурюють у історичне минуле, формуючи таким чином зв'язок поколінь.

Коротко висвітлимо ці твори та їхній потенціал.

Для розуміння несправедливості та облудності імперських намагань росії важливою є праця Євгена Наконечного *«Украдене ім'я: чому русини стали українцями»*, у якій шляхом історико-полемічного дослідження розкривається ідея самобутності українського народу й обґрунтовується історична тяглість, окремішність і унікальність української нації, її мови, культури й національного імені. Автор доводить, що назва «українець» замінила стару етнічну форму «русин» внаслідок поступового національного пробудження, і розглядає назву «українець» як вираз національного самовизначення, що стало відповіддю на зовнішній тиск – насамперед імперської політики росії, що прагнула асимілювати українців, подавати їх як «малоросів» або «русских», перекручуючи їхню ідентичність [5].

На історичних прикладах і документально Є. Наконечний показує, як російська імперія крала і викривляла самоназву «руський», привласнюючи її винятково московитам, щоб стати прямими спадкоємцями Русі, ким вони насправді не являються.

Самобутність українців системно пригнічувалась імперським тиском, війнами, репресіями, але українці зберегли свою мову, звичаї, віру – зберегли ідентичність.

Велика увага приділена мові, яка виступає ключовою ознакою самобутності та зберігає колективну пам'ять і світогляд нації. Українська мова – повноцінна мова з глибоким історичним

корінням, а не «діалект російської», як стверджують імперські джерела.

Самобутність українського народу розглядається як стійка до руйнування, глибоко закорінена в історії та культурі риса. Тож історична правда, що довго була викривлена колоніальною системою, має бути відновленою: українці – унікальний європейський народ, що не має спільного коріння з руськими.

Цінність особистої, національної, духовної волі – є головним і наскрізним мотивом у романі *Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр»*. Воля розглядається як життєва мета, моральний імператив і сенс існування українця, що готовий віддати все заради свободи рідної землі. Події роману розгортаються у 1919–1922 роках і змальовують боротьбу холодноярців проти неволі, яку несуть більшовицькі війська. Воля як право українців бути господарями на власній землі, мати свою державу, мову, віру, армію. І Холодноярська Республіка бореться за вільну, соборну, незалежну Україну. Герої роману отаман Василь Чучупака, брати Чучупаки, Максим Залізняк, сам автор (під вигаданим ім'ям Юрій Чорнота) – це люди незламної вольової сили, що не миряться зі зрадою, репресіями чи примусом і до останнього борються за волю навіть за безнадійних обставин. Позиція героїв – краще загинути в бою, ніж жити в кайданах. І сам Холодний Яр розглядається як простір волі, що є легендарною місцевістю ще з часів гайдамаччини [2].

Ця книжка вперше видана на Галичині в період польської окупації в 1930-х і стала не лише ідеологічним натхненником, але й деякою мірою практичним посібником для організаторів УПА у 1940-х роках на Поліссі і Волині. Архівними документами польських і московських спецслужб підтверджено, що цю книжку нелегально з Галичини на Полісся завозив у 1930-х засновник УПА Тарас Бульба-Боровець.

Отже, у романі оспівується воля як національна ідея, образи героїв – уособлення волелюбства, що мають духовну і внутрішню волю, внутрішню свободу від страху, приниження, зради, вміння залишатися вірним своїм принципам, навіть коли тиск нестерпний, для яких воля – це стан душі. Автор роману утверджує, що воля – найвища національна й особиста цінність, що воля – це

сутність українства, і без неї неможливі ані гідність, ані державність, ані людяність.

Євген Куртяк у своєму творі *«Спалені обози»* розкриває ідею соборності України як духовну, історичну й емоційну цінність, що допомагає українцям об'єднатися у прагненні до єдності, гідності та національної цілісності. Події твору розгортаються на тлі війни, що завжди є тяжким випробуванням для народу. Автор показує, як люди з різних регіонів (заходу, сходу, центру) об'єднуються у боротьбі за спільну справу: захист держави. Попри відмінності у мовленні, вихованні та світогляді, герої твору поступово знаходять спільну мову та починають взаємно підтримувати один одного. Їхній досвід як мікромодель соборності, у якій розмаїття не руйнує, а зміцнює єдність. Любов героїв до України є конкретною і дієвою [3].

Отже, соборність у творі виступає як ідея, довкола якої консолідуються люди, що об'єднані боротьбою та любов'ю до рідної країни. Символіка «обозів», що спалюються, – це не втрата, а очищення від культурного тягаря упереджень, і в цьому контексті соборність постає як не лише територіальна, а духовна спільність, що не згорає навіть у вогні втрат.

Ідея гідності людини постає як центральна філософсько-моральна категорія в романі Івана Багряного *«Сад Гетсиманський»*, що розкривається через внутрішню боротьбу головного героя Андрія Чумака за збереження себе, своєї честі, людської цілісності. В умовах нелюдського тоталітарного терору, коли Андрій опиняється у застінках НКВС, де його піддають катуванням, психологічному тиску, знущанням, він не зраджує себе, свої переконання, свою моральну позицію. Він відмовляється підписати фальшиві свідчення й уникнути мук, оскільки вважає, що втратити гідність – це гірше за смерть. Гідність Чумака – це право не зламатися, коли тебе принижують, брехливо звинувачують і катують. Андрій уособлює не просто особисту гідність, а гідність українця, інтелігента, патріота. Саме віра в людину, в добро, у націю – це духовна опора, що не дає впасти. Завдяки назві роману відбувається аналогія страждань головного героя зі стражданнями Ісуса в Гетсиманії. Андрій Чумак як «український Христос» проходить свій шлях болю

та страждань, щоб довести, що саме гідність – це шлях до воскресіння людини та нації [1].

Отже, у романі розкривається ідея гідності як незламність перед системою приниження, вибір на користь совісті, а не страху, контрасту із тими, хто гідність утратив, та гідність як форма любові до людини і нації.

Висновки. Художньо-історичні твори Євгена Наконечного «Украдене ім'я: чому русини стали українцями» (самобутність), Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр» (воля), Євгена Куртяка «Спалені обози» (соборність), Івана Багряного «Сад Гетсиманський» (гідність) можуть ефективно сприяти формуванню національних цінностей у сучасної молоді, яка через літературу глибше пізнає себе, усвідомлює свою національну ідентичність і на літературно-історичних прикладах вчиться захищати як свої ідеали, так і свою державу.

Ці автори звертаються до складних і водночас ключових періодів української історії, а саме: боротьби за незалежність, репресій, спроб нищення національної самосвідомості, і через художнє слово формує у молодого читача не тільки знання про минуле, а й глибокий емоційний зв'язок із власним народом. Тож ці твори можна назвати інструментами національного відродження, формування самоідентичності та глибокого розуміння національних цінностей.

Список використаних джерел

1. Багряний І. Сад Гетсиманський. URL: <https://surli.cc/xfylah> (дата звернення: 10.04.2025).
2. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. URL: <https://surl.li/arkiji> (дата звернення: 10.04.2025).
3. Куртяк Є. Спалені обози. URL: <https://coollib.cc/b/168663/read> (дата звернення: 10.05.2025).
4. Модельна навчальна програма «Захист України. Інтегрований курс» для закладів, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти. 10–11 класи. 2024 р. URL: <https://surl.li/lzhgbk> (дата звернення: 10.04.2025).
5. Наконечний Є. Украдене ім'я: чому русини стали українцями. URL: <https://exlibris.org.ua/nakonechny/index.html> (дата звернення: 10.04.2025).

6. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX, станом на 01.01.2023. Верховна Рада України. URL: <https://surl.lu/daiqqf> (дата звернення: 10.05.2025).

HURA SVITLANA, LIAKHOVYCH MYKOLA. UKRAINIAN LITERARY WORKS AS A MEANS OF IDENTITY FORMATION AND TRANSMISSION OF NATIONAL VALUES

In the context of the Russian-Ukrainian war, the issue of forming national self-identity among Ukrainian youth has become particularly urgent, as it is a strategic prerequisite for preserving Ukrainian statehood, social unity, and the nation's continued development. The literary and historical works of Yevhen Nakonechny, Yurii Horlis-Horskyi, Yevhen Kurtiak, and Ivan Bahrianyi can serve as instruments of national revival, identity formation, and deep understanding of national values.

These works can effectively contribute to the development of national consciousness among modern youth, who, through literature, gain a deeper understanding of themselves, become more aware of their national identity, and through literary and historical examples – grasp the continuity of generations and learn to defend both their ideals and their country.

The article highlights key mechanisms through which literary and historical works influence the formation of self-identity and the understanding of national values, such as: the reflection of national experience, the development of national pride and self-respect, the transmission of language as a carrier of identity, familiarization with the system of values, the opportunity for self-discovery through the protagonist, and the unification around shared meanings as a form of social rooting of identity.

Key words: Ukrainian national values, identity, defense consciousness, literary and historical works, learners.

Надійшла до редакції 14.04.2025 р.

Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
